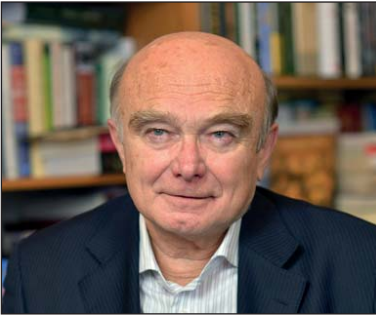

ЧИ БУЛИ БІЛЬШОВИКИ КОМУНІСТАМИ?

Станіслав Кульчицький
канд. економ. наук,
доктор істор. наук,
професор,
гол. наук. співроб.
Інституту історії України
НАН України,
м. Київ

Звична, але застаріла термінологія заважає бачити дійсність в її реальному вимірі. Наразі підійшла черга здійснити декомунізацію самої суті ленінсько-сталінського суспільно-політичного режиму і соціально-економічного ладу, встановленого в Росії після здобуття влади більшовиками і поширеного під назвою «*комунізм*» мало не на третину людства.

Друзі і недрузи Радянського Союзу не сумнівалися у прагненні його вождів поширити свій вплив на всі континенти, що засвідчував навіть герб цієї держави: серп і молот, накладений на земну кулю. Тому розпад СРСР і декомунізація центрально-східної Європи, здавалося б, відкривали для людства сприятливі перспективи. Ніхто не чекав, що Росія почне використовувати успадковане від Радянського Союзу право вето в Раді Безпеки ООН та ракетно-ядерну зброю, щоб зламати світопорядок, встановлений за підсумками Другої світової війни.

Як назвати суспільно-політичний устрій сучасної Росії, яка випромінює загрозу для існуючого світопорядку намаганнями поширити «*руський мір*» за межі своїх державних кордонів? Серед публіцистів сформувався і поширюється поняття «*рашизм*». Цей термін походить від англійської назви Росія – *Russia*. Публіцисти вважають, що рашизм має спільну природу з відмерлими різновидами тоталітаризму – *фашизмом* і *нацизмом*. Такий підхід слід вважати емоційним, а не науковим. Надто багато ознак доводять генетичний зв'язок сучасної Росії з Радянським Союзом. *Рашизмом*, а не *комунізмом*, треба назвати той суспільно-політичний режим і відповідний йому соціально-економічний лад, який започаткував **Владімір Ленін** і завершив **Іосіф Сталін**. Потрібно виявити, коли, за яких обставин і чому нав'язаний Росії режим і лад були визначені як комунізм в його першій фазі, тобто *комуносоціалізм*.

Президент США **Рональд Рейган** нерідко користувався анекдотами в публічних виступах. Один з них звучав так: «*Хто такий комуніст? Це той, хто читає Маркса і Леніна. А хто такий антикомуніст? Це той, хто розуміє Маркса і Леніна.*»

Щоб зрозуміти доктрину **Карла Маркса** і **Фрідріха Енгельса**, обґрунтовану в опублікованій 21 лютого 1848 р. програмі Союзу комуністів під назвою «Маніфест Комуністичної партії», слід вчитатися в головну ідею цього твору. Вона вкладалася в два рядки: «*Комуністи можуть виразити свою теорію одним положенням: знищення приватної власності*» [1]. Трохи далі по тексту натрапляємо на не менш категоричне твердження: «*Комуністична революція є найрішучіший розрив з успадкованими від минулого відносинами власності*» [2].

Отже, на думку основоположників марксизму, ідея комунізму полягала в передачі революційним шляхом права володіння (*ius possidendi*), користування (*ius utendi*) і розпорядження (*ius abutendi*) засобами виробництва з рук буржуазії в руки робітничого класу. Щоправда, в «Маніфесті» йшлося про те, що засоби виробництва потрапляють у володіння, користування і розпорядження держави, яку Карл Маркс пізніше назвав «*державою диктатури пролетаріату*». Однак вони обидва були переконані в недовгому існуванні пролетарської держави. Фрідріх Енгельс в роботі «*Анти-Дюрінг*» (1878 р.) так характеризує перехідний період від держави диктатури пролетаріату до бездержавного комуністичного суспільства: «*Пролетаріат бере державну владу і перетворює засоби виробництва насамперед у державну власність. Але тим самим він знищує самого себе як пролетаріат, тим самим він знищує всі класові відмінності і класові протилежності, а разом з тим і державу як державу*» [3].

Таке твердження слід розглядати як словесну еквілібристику. Адже робітничий клас називали *пролетаріатом* саме через те, що він був позбавлений засобів виробництва. Енгельс так уявляв собі механізм переходу державної власності в суспільну: «Перший акт, в якому держава виступає дійсно як представник усього суспільства, – є в той самий час останнім самостійним актом її як держави. Втручання державної влади в суспільні відносини стає тоді в одній галузі за другою зайвим, і само по собі засинає» [4].

Після революції 1848–1849 рр. правлячі кола країн західної і центральної Європи врахували небезпеку привиду комунізму і спробували усунути її соціальними і політичними реформами. У середовищі робітників реформи знаходили позитивний відгук. Протилежні за економічними інтересами класи та їхні політичні сили почали знаходити спільну мову. Опинившись у парламентах, соціалісти стали цінувати демократію, яка давала можливість законодавчим шляхом поліпшувати умови праці робітників і надавати державну підтримку слабо захищеним верствам суспільства. Від 1852 року, коли Союз комуністів перестав існувати, жодна впливова політична сила не оголосила себе комуністичною, щоб не виявляти готовності до революційних дій. Соціалісти, у середовищі яких поширювалися марксистські ідеї, назвали себе *соціал-демократами*, щоб підкреслити відданість демократії і соціальним реформам.

К. Маркс і Ф. Енгельс враховували цей політичний тренд. Виступаючи на мітингу в Амстердамі 8 вересня 1872 р., Маркс заявив: «Ми знаємо, що треба зважати на установлення, звичаї та традиції різних країн, як Америка, Англія, і коли б краще знав Ваші установлення, то можливо додав би до них і Голландію, в яких робітники можуть добитися своєї мети мирними засобами» [5].

Разом з тим Карл Маркс прагнув, щоб дорога йому доктрина комунізму не зникла з поля зору робітничого класу. В грудні 1875 р. на об'єднавчому з'їзді німецьких соціалістів в Готі він передав свої зауваження до їх програми. Коли делегати проігнорували ці зауваження, Маркс розгромив ухвалений з'їздом документ в рукопису під назвою «Критика Готської програми».

У цьому рукопису, опублікованому лише в 1891 р., Карл Маркс уможливно поділив майбутній комунізм на дві фази, першу з яких позначив терміном «соціалізм». Оскільки цей термін використовувався для позначення різних вчень, явищ і режимів, то соціалізм Маркса доцільно називати «комуносоціалізмом». Він вважав, що комуносоціалізм був схожий на повний комунізм через відсутність приватної власності на засоби виробництва, товарно-грошових відносин і вільного ринку, але відрізнявся від нього характером розподілу матеріальних благ. При соціалізмі матеріальні блага мусили розподілятися по труду, а при повному комунізмі – за потребами [6].

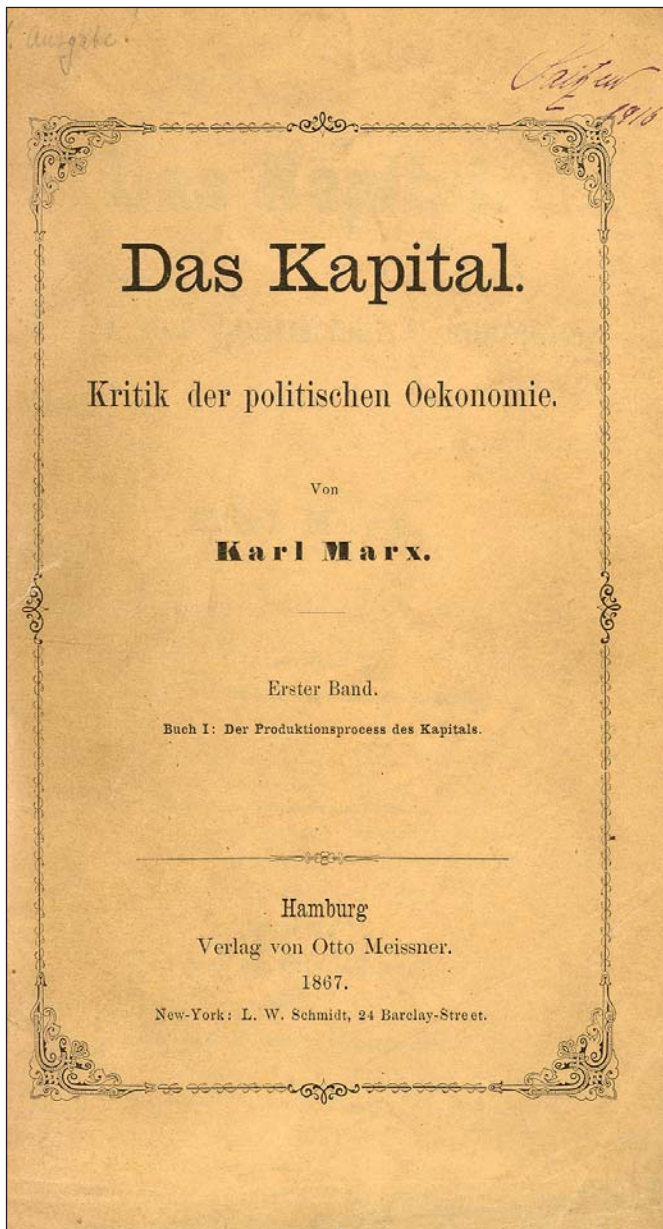
Як уже зазначалося, ключовою в марксистській доктрині комунізму була теза про переростання приватної власності на засоби виробництва у власність суспільну. Відкидаючи ідею будівництва комунізму, основоположники марксизму розглядали трансформацію приватної власності, на якій ґрунтувалася вся попередня історія цивілізації як природноісторичний процес. Основна праця К. Маркса «Капітал» містить в собі постулат, який переписує революційне нетерпіння «Маніфесту».

Обкладинка *Маніфесту Комуністичної партії*, опублікованого в лютому 1848 р. у Лондоні

Маркс твердив: «Суспільство не може ні перескочити через природні фази розвитку, ні скасувати їх декретами. Я розглядаю розвиток економічної суспільної формації як природноісторичний процес» [7].

Фундаментальна помилка, допущена основоположниками марксизму в обґрунтуванні комуністичної доктрини, полягала в тому, що вони прогнозували «світле майбутнє» людства, відштовхуючись від спільнот, названих «уявленими» наприкінці ХХ ст. американським вченим *Бенедиктом Андерсоном* [8]. Маркс і Енгельс не враховували, що такі історичні спільноти, як народ, суспільство, клас і нація, є аморфними, тобто нездатними діяти в унісон у конкретних обставинах. Такі спільноти не мали ієрархізованої структурованості. Вираз «усуспільнення виробництва», тобто передача засобів виробництва в руки суспільства, так само як вираз «націоналізація засобів виробництва», тобто передача їх в руки нації, були позбавлені реального наповнення. Це не означало, що усуспільнення (націоналізація) засобів виробництва було неможливим. Це означало, що приватна власність на засоби виробництва не ставала після усуспільнення або націоналізації власністю суспільною, як це передбачалося комуністичною доктриною.

Титульна сторінка першого видання 1-го тому праці *Капітал* Карла Маркса. 1867 р.

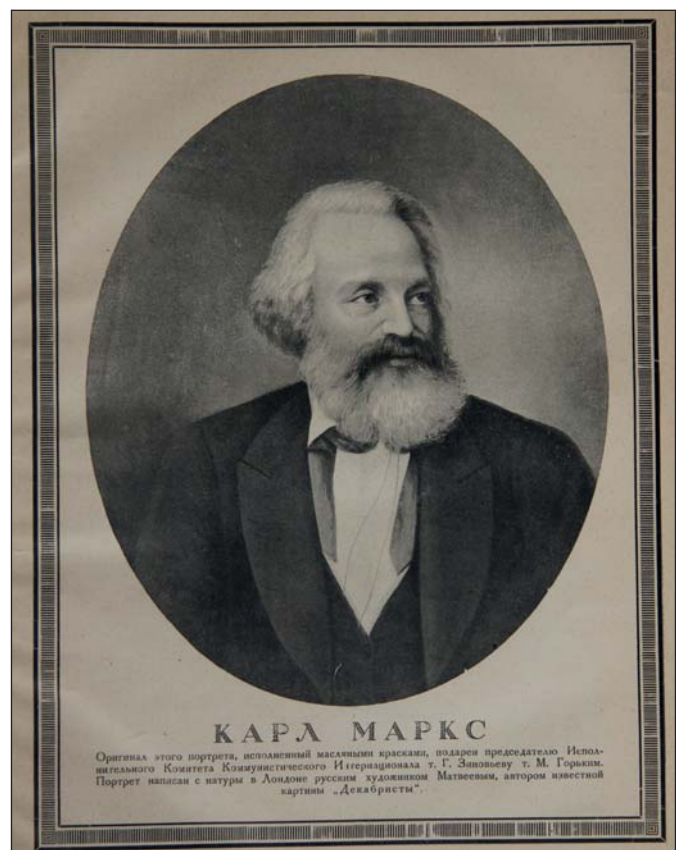
Таким же міфічним був термін «диктатура пролетаріату». Коли постійний опонент К. Маркса у Першому інтернаціоналі *Михайл Бакунін* почув запевнення Маркса, що диктатура пролетаріату буде диктатурою більшості населення, а не звичайною державою, яка височить над суспільством, він спробував уявити собі таку «народну державу», але даремно. Іронізуючи над неологізмом «державна диктатура пролетаріату», Бакунін запитав: «Що означає пролетаріат, возведений у пануючий стан? Невже весь пролетаріат стане на чолі управління?» [9].

Соціально-економічні перетворення могла здійснювати історична спільнота, яка мала ієрархізовану структурованість – держава або політична партія. Диктатуру, за якої ставала можливою проголошена в «Маніфесті Комуністичної партії» «експропріація експропріаторів», повинна була здійснювати держава, створювана пролетаріатом, а не робітничий клас. Під час експропріації буржуазії приватна власність не знищувалася, а ставала державною, не втрачаючи ознак приватності. Внаслідок цього створювана робітничим класом держава не «засинала», як висловлювався Ф. Енгельс, а ставала всемогутньою.

К. Маркс і Ф. Енгельс запевняли, що проповідуваний ними комунізм є науковим вченням, на відміну від утопічного комунізму попередників. Насправді їх комуністичний ідеал теж був утопічним. Він не мав стосунку до появи в ХХ ст. тоталітарних режимів лівого спрямування, які натягли на себе личину комунізму. Комуністична партія, програму якої вони опублікували в 1848 р., була насправді не партією, а невеликою групою німецьких емігрантів у Великій Британії. Але саме Маркс і Енгельс ініціювали появу потужних соціал-демократичних і соціалістичних партій, які в узгодженні з іншими парламентськими партіями перетворили у ХХ ст. капіталістичні країни Західної Європи на соціальні держави.

Комунізм як суспільно-політичний режим і соціально-економічний лад народився не в Західній Європі, а в революційній Росії.

Мабуть, ніхто не висловлювався більш визначено про взаємозв'язок особистості *Владіміра Леніна* і породженого ним режиму та ладу в Росії, як професор Гарвардського університету (США), видатний фахівець в галузі російсько-радянської історії *Річард Пайнс*. «Нема потреби вірити, що історію роблять «великі люди», – починав він другу частину своєї книги про революцію 1917 р. в Росії, – щоб визнати величезне значення особистості Леніна і його впливу на ходу російської революції і на створення особливого політичного ладу. Справа не тільки в тому, що зосереджена в його руках влада дозволяла йому рішучим чином впливати на хід подій, але і в тому, що політична система, народжена в жовтні 1917 року, стала якби втіленням його особистості... Комуністична Росія з моменту своєї появи була дивовижним відображенням свідомості і волі однієї людини, її біографія та історія злилися й розчинилися одна в одній» [10].

Карл Маркс (1818 – 1883)

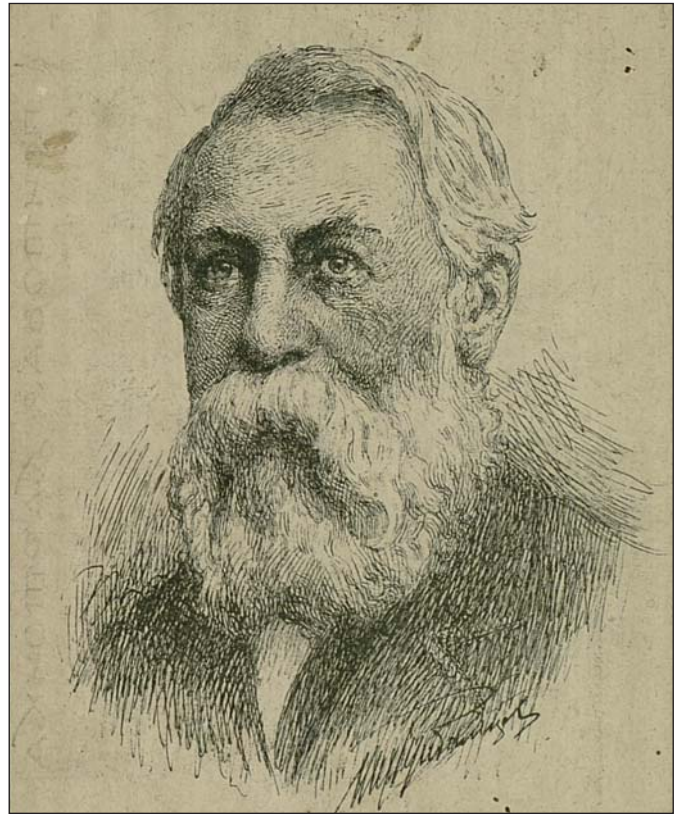
Пайпс не залишав сумнівів в тому, що родоначальником реального комунізму був Ленін. Чому ж він не допустив, як і всі інші дослідники та політики, щоб створена Леніним система влади і власності іменувалася іншим терміном – «рашизм» – більш властивим російським реаліям? *По-перше*, тому, що терміну «рашизм» не існувало ні в добу Леніна, ні в добу Пайпса. *По-друге*, тому, що Ленін починав політичну кар'єру в лавах нелегальної РСДРП, яка вважала себе марксистською соціалістичною партією. *По-третє*, слід враховувати, що основоположники марксизму до кінця життя не відмовлялися від комуністичної ідеї. Ленін, зі свого боку, вважав, що комуністичну ідею можна використати як маскувальне прикриття для тієї системи влади і власності, яка сформувалася в його голові. Менше з тим, що вона нічим не нагадувала, за винятком термінології, утопічні постулати «Маніфесту Комуністичної партії». Для Леніна було важливим, що його план «будівництва комунізму» надавався до реалізації в конкретних обставинах пореволюційної Росії.

У монографії з історії світового комунізму, яка вперше з'явилася англійською мовою в 2007 р., професор Оксфордського університету (Велика Британія) **Роберт Сервіс** справедливо зауважив, що Ленін приховав власні плани утвердження суспільно-політичного режиму і соціально-економічного ладу, спираючись на праці основоположників марксизму: «Ленін, неначе детектив-інтелектуал, переорював їхні тексти у пошуках послань. Його аналіз, хоча й до певної міри виправданий, був здійснений із застосуванням украй вибіркового підходу до неспівбіжних текстів, написаних його інтелектуальними героями. Він бив себе в груди, що він лише детально роз'яснює поставлені Марксом та Енгельсом цілі та представляв себе як їхній скромний учень» [11].

У процитованому уривку заперечення викликає тільки визначення Леніна як скромного учня Маркса і Енгельса. Цим визначенням Сервіс зачепив важливу рису особистості більшовицького вождя, який був закритою людиною. Справді, виникає запитання: чи усвідомлював Владімір Ленін свою роль у світовій історії? Проте на таке запитання є об'єктивна відповідь. У «Повному зібранні творів» і в «Ленинских сборниках» опублікована сила силенна його планів промов, записок для пам'яті, доручень підлеглим, запитань під час засідань уряду тощо. Ленін ретельно їх збирав і зберігав, що вказує на те, наскільки вагомим вважав він кожне своє слово. Намагання утвердити власний культ ще за життя властиве багатьом успішним державним діячам. Відсутність подібного прагнення у Леніна слід пояснювати не скромністю, а впевненістю в планетарному масштабі власної діяльності. Ленін не потребував ні компліментів з боку найближчого оточення, ні оплесків натовпу.

Маркс і Енгельс домагалися реалізації комуносоціалізму шляхом «експропріації експропріаторів», спираючись при цьому на уявлені історичні спільноти. Натомість Ленін мав намір під тим же гаслом реалізувати власний різновид комуносоціалізму, спираючись на ієрархічно структуровані спільноти. Щоб такі масштабні перетворення просувалися за потрібним сценарієм, партія і держава мусили перебувати під його контролем.

Коли російські марксистки об'єдналися в нелегальну партію, вони назвали себе «соціал-демократами», маючи на увазі західноєвропейський досвід. Однак уже в 1903 р.

Фрідріх Енгельс (1820 – 1895)

на з'їзді, який проголосив утворення Російської соціал-демократичної робітничої партії (РСДРП), між ними відбувся розкол: одні пішли за Леніним, інші – за **Л. Мартовим** (**Юлії Цедербаум**).

Л. Мартов разом з Леніним утворював у 1895 р. «Петербурзький союз боротьби за визволення робітничого класу» й організував у 1900 р. газету «Іскра». Прибічники Леніна закликали робітників до комуністичної революції, а прибічники Мартова віддавали перевагу соціальним реформам за зразком здійснюваних в Європі. Обидві фракції залишалися за назвою «соціал-демократичними» і навіть перебували довгий час в одній партії.

Не зайвим буде вказати, що ленінський різновид комуносоціалізму у вигляді терміну «ленінізм» вперше використав Л. Мартов. Цей термін народився в його брошурі «Боротьба зі «станом облоги» в Російській соціал-демократичній робітничій партії», яка вийшла в Женеві 1904-го року. Автор бажав підкреслити лише те, що Ленін не був справжнім марксистом.

Яким чином В. Ленін ототожнював свій комуносоціалізм, в центрі якого знаходилися ієрархічно структуровані спільноти, з комуносоціалізмом Карла Маркса і Фрідріха Енгельса, що вибудовувався на уявлених історичних спільнотах? Зовсім просто: нехитрою підстановкою понять. У ленінській аргументації клас ототожнювався з партією, а суспільство – з державою.

Стверджуючи, що робітничий клас у своєму власному середовищі може виробити тільки тред-юніоністську свідомість, тобто обмежитися вимогами підвищення заробітної плати і поліпшення умов праці, вождь більшовиків запевняв, що лише організація революціонерів, керована різночинною інтелігенцією, здатна повести робітників на здобуття політичної влади з наступною експропріацією експропріаторів, як того вимагав «Маніфест Комуністичної партії».

«Квітневі тези» Леніна, опубліковані вперше в газеті «Правда» за 20(7) квітня 1917 року і перевидані 1927 року з нагоди десятиліття Жовтневої революції

Авангардом пролетаріату він вважав партію більшовиків, не визнаючи такої ролі навіть за однопартійцями – меншовіками. Меншовіків він вважав опортуністами, які відреклися, як і західноєвропейські соціал-демократи, від ідей революційного марксизму.

Експропріація експропріаторів, як стверджували основоположники марксизму, відкривала шлях до реалізації комуністичної ідеї, яка полягала в заміні приватної власності капіталістів на суспільну власність. Вчитамось натомість в програму РКП(б), яка була написана Леніним і затверджена більшовицьким з'їздом у березні 1919 р.: «*Неухильно продовжувати і довести до кінця почату і в головному й основному вже закінчену експропріацію буржуазії, перетворення засобів виробництва й обігу у власність Радянської республіки, тобто спільну власність усіх трудящих*» [12]. Тут, як і в усіх інших документах, які вийшли з-під пера Леніна, державна власність ототожнювалася з суспільною.

Підміна понять супроводжувалася заходами, які ставили під контроль вождів більшовизму партію і державу. На відміну від усіх існуючих тоді партій, в основу побудови партії більшовиків покладалася принцип «*демократичного централізму*». Він вимагав безумовного підпорядкування нижчих за ієрархією ланок партійної структури вищим. Внаслідок цього партійна маса мусила беззастережно коритися керівникам, а керівники – вождям. Ленін не випадково назвав вишеступаву ним організацію революціонерів «*партією нового типу*». Вона справді могла служити інструментом у руках вождів, які готові були розпочати будівництво нової системи влади і власності за лекалами ленінізму.

Яка держава була потрібна вождям, Владімір Ленін зрозумів, аналізуючи досвід революції 1905 р., під час якої з'явилися ради депутатів як органи революційної

самоорганізації робітничих низів. Щоб виявити місце і роль рад у системі влади, яку вождь нав'язував Росії, треба звернути увагу на його статтю «Наші завдання і ради робітничих депутатів». Написана в листопаді 1905 р., вона була опублікована тільки в 1940 р., тобто залишилася невідомою сучасникам подій.

У цій статті є кілька дивних, на перший погляд, тверджень. *По-перше*, Ленін не бачив доцільності в тому, щоб Рада (йшлося про Петербурзьку раду робітничих депутатів) «*примикала цілком до однієї якої-небудь партії*». *По-друге*, він вважав «*недоцільним вимагати від Ради робітничих депутатів прийняття соціал-демократичної програми і вступу до Російської соціал-демократичної робітничої партії*». *І найголовніше*: Ленін вимагав розглядати Раду робітничих депутатів як зародок тимчасового революційного уряду Росії, бо вважав, що вона (Рада) повинна (що те саме, тільки в іншій формі) створити тимчасовий революційний уряд [13].

Не сумніваючись у постійній націленості Леніна на завоювання політичної влади, важко собі уявити, що він мав намір відсторонити свою партію від Ради, готової стати тимчасовим революційним урядом. Щоб зрозуміти підтекст статті, треба аналізувати разом з нею і дії вождя більшовиків у наступні роки.

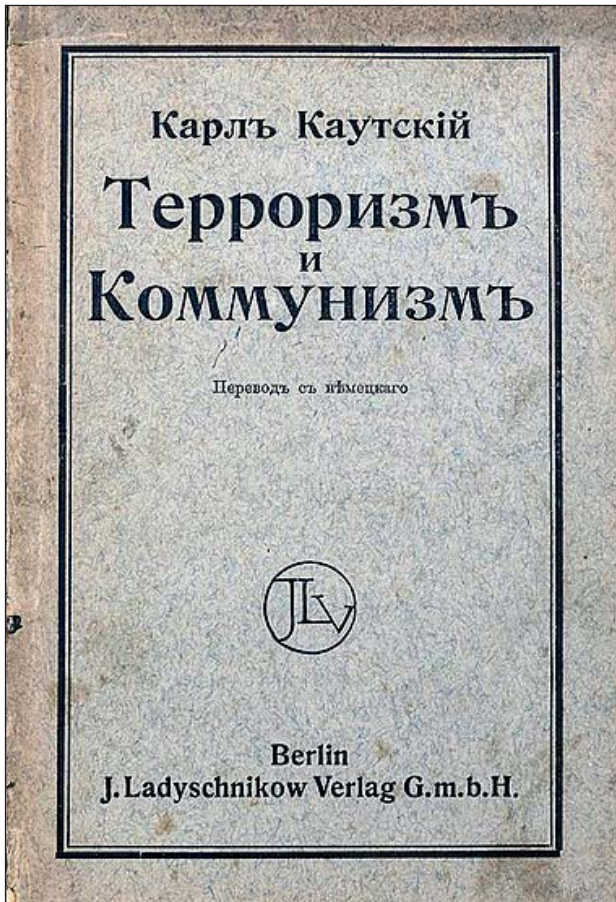
Проекція дій В. Леніна в 1917–1920 роках на 1905 рік дає підстави стверджувати, що вже під час першої російської революції він розглядав ради як уряд, нерозривно поєднаний з диктатурою його партії.

Як досягалася ця нерозривність?

З одного боку, вимагалася організаційно відділити ради від партії більшовиків, і ця вимога представлена в статті. З другого боку, треба було забезпечити безроздільний контроль за революційним урядом рад з боку вождів. Це означало, що більшовіки повинні були витіснити з рад конкуруючі партії і наповнити їх членами власної партії та співчуваючими їм безпартійними депутатами. Внаслідок цього партія більшовиків починала функціонувати у двох різних формах: *по-перше*, як політична партія, що здійснювала під прикриттям диктатури пролетаріату диктатуру вождів; *по-друге*, як рада, що мала вагомі законодавчі і управлінські функції, але була позбавлена політичного значення. Це було справді геніальне рішення, завдяки якому створювалася централізована влада, міцно пов'язана з народною товщею й одночасно – цілком незалежна від народу.

Як досягалася ця закономірність?

Зовсім просто: присутністю рад і відсутністю партії більшовиків в конституції. Формально, за конституцією радянська владна вертикаль являла собою кістяк держави. Вважалася, що громадяни, які мали право голосу і посилали своїх представників у радянські органи влади, володіли колективним суверенітетом і нібито визначали персональний склад керівників держави. Тим часом не позначена в конституції партія більшовиків тримала радянську вертикаль влади в залізних шорах. Колективний суверенітет, який здобули колишні піддані царя після повалення самодержавства, перейшов після двох державних переворотів – в жовтні (листопаді за нов. ст.) 1917 р. і в січні 1918 р. (після розгону Установчих зборів) до вождів

Обкладинка книги Карла Каутського
«Тероризм і комунізм», 1919 р

більшовицької партії. Володіючи диктаторськими повноваженнями, партійна вертикаль могла формувати склад радянської вертикалі (визначенням категорій громадян з правом голосу, визначенням норм представництва окремих категорій на виборах в ради, контролем за персональним складом кандидатів в депутати тощо). Внаслідок відсутності партії в конституції диктатура її вождів залишалася непоміченою, а встановлена влада позначалася як робітничо-селянська, тобто радянська.

Винайдена Ленінінм двоканална структура влади мала ще одну перевагу для більшовиків в умовах багатонаціонального складу країни: можливість встановлювати контроль над регіонами, в яких утверджувалася національна державність. Подолання національно-визвольного руху пригноблених народів полегшувалося тим, що вожді більшовиків могли створювати радянську національну державність неросійських народів (тобто з радянською вертикаллю влади, цілком підпорядкованою партійній). Одночасно національним державам, які виникали внаслідок визвольного руху, оголошувалася нещадна війна як буржуазно-поміщицьким утворенням.

З попередніх висновків може скластися помилкове враження, що верховний вождь більшовиків спирався на структуровані, а основоположники марксизму – на уявлені історичні спільноти. Насправді успіх Леніна істотною мірою пояснювався не тільки цим, а й докорінною різницею в настроях і орієнтаціях західноєвропейських і російських широких мас. Саме через це для позначення істинної суті ленінізму надавався б відсутній в ті часи термін «рашизм».

У широких масах російського суспільства панували не пов'язані жодним чином з комуністичною ідеєю настрої «неусвідомленого соціалізму». Так висловився імператорський радник *Пйотр Дурново*, який на посаді міністра внутрішніх справ відзначився жорстоким придушенням першої російської революції. У лютому 1914 р. він звернувся до *Ніколая II* з порадою відмежуватися від назриваючої в Європі війни. Неминучі поразки від сильної німецької армії П. Дурново пов'язував з виникненням революційного руху, який мав би не політичний, а соціальний характер. «Особливо сприятливий ґрунт для соціальних потрясінь являє собою, звичайно, Росія, де народні маси, поза всяким сумнівом, сповідують принцип неусвідомленого соціалізму. – писав він. – Російський простолюдін, селянин і робітник не шукає політичних прав, йому і непотрібних, і незрозумілих. Селянин мріє про дармове наділення його чужою землею, робітник – про передачу йому всього капіталу і прибутків фабриканта, і далі цього їхні жадання не йдуть» [14].

Згадуваний вище Р. Сервіс твердив, що партія більшовиків прийшла до влади, не маючи детального плану, за яким мусив бути сформований новий державний лад [15]. Це – помилкове твердження. Повернувшись в Петроград з еміграції у квітні 1917 р., В. Ленін одразу висунув гасло: «Вся влада – Радам!», хоча Петроградська Рада робітничих і солдатських депутатів контролювалася не більшовиками, а соціалістами-революціонерами та меншовиками. Він був переконаний, що в ході революції більшовики витіснять з рад інші партії і перетворять їх на державний інструмент, придатний для створення нового соціально-економічного ладу. Ради були організаціями народних низів в країні з максимально високим рівнем соціального протистояння. Народившись у ситуації гострої класової боротьби, вони не шукали варіантів порозуміння з іншими верствами населення. А більшовики були єдиною партією, яка стояла на екстремістській платформі «Маніфесту Комуністичної партії». Доктринальні і «неусвідомлені» екстремісти повинні були знайти один одного.

20 квітня 1917 р. більшовицька газета «Правда» надрукувала «Квітневі тези» Леніна, в яких розгортався план завоювання політичної влади і наступних соціально-політичних перетворень. Скеровуючи перший удар по великих власниках, який мусили підтримати народні низи, Ленін поспішив оприлюднити свою прихильність комуністичній термінології революційного марксизму. У «Квітневих тезах» пропонувалося, щоб більшовицька партія назвала себе «комуністичною», а не соціал-демократичною. Ця пропозиція була реалізована у березні 1918 р. VII з'їздом РКП(б). Пропонувалося також розробити і прийняти нову, суто комуністичну, партійну програму. Ця пропозиція була реалізована у березні 1919 р. VIII з'їздом РКП(б). Нарешті, пропонувалося об'єднати у новому Інтернаціоналі комуністичні партії і групи, що народилися в інших країнах завдяки спонсорству більшовиків. Установчий з'їзд Комуністичного інтернаціоналу відбувся в Москві у березні 1919 р.

У «Квітневих тезах» висувалася ідея створити «державу-комуни». Якщо партія більшовиків ставала комуністичною, то держава теж мусила стати такою. Привид революції, яку Ленін назвав «комуністичною», простерся над Росією за рік до її початку.

Марка Пошти СРСР до 70-річчя «Великого Жовтня», 1987 р.

Такий проникливий дослідник переростання загальнонародної революції 1917 р. в більшовицьку революцію, як Річард Пайпс, не звернув уваги на узурпацію Ленінін марксистського терміну «комунізм». Однак він, на відміну від інших дослідників перебігу російської революції, повною мірою оцінив наслідки експропріації більшовицькою державою засобів виробництва у володінні і розпорядженні суспільства. Родовід ленінської системи влади і власності він справедливо пов'язав з російськими реаліями, які формувалися впродовж багатьох століть:

«Традиційно російський монарх концентрував у своїх руках всю законодавчу і виконавчу владу, реалізовану без участі яких-небудь зовнішніх органів. Він управляв країною за допомоги служилого дворянства і чиновництва, відданого не стільки інтересам держави або нації, скільки йому особисто. Від перших же днів свого правління Ленін застосував цю саму модель... Як і його попередники в Московській Русі, радянський правитель заявляв свої права на всі багатства і доходи країни. Почавши з декретів про націоналізацію землі і промисловості, уряд підпорядкував собі всю власність, за винятком предметів особистого користування. Оскільки уряд знаходився в руках однієї партії, а партія у свою чергу, підкорялася волі свого вождя, Ленін був де факто власником всіх матеріальних ресурсів країни (де юре майно належало «народу», синонімом якого виступала Комуністична партія)» [16].

Система влади і власності, в основі якої перебувала пролетаризація суспільства, нав'язувалася громадянам Росії «тихою сапою» як полюбляв висловлюватися Ленін. У пропагандистському арсеналі більшовиків на перший план висунулося гасло соціалістичного будівництва з наступним переходом до другої фази комунізму з розподілом матеріальних благ за потребами. Однак уже починаючи з 1918 р. постала необхідність здійснювати розподіл силами, у тому числі терористичними методами. Співставляючи демократичні підходи західноєвропейських соціал-демократів в утвердженні соціалізму з підходами вождів більшовизму, **Карл Каутський** в книзі «Тероризм

і комунізм» зазначив у 1919 р., що ленінський комуністичний штурм веде *«лише до такої форми соціалізму, яку ми звикли називати азійською. Але це не справедливо, бо Азія дала людству Конфуція і Будду»* [17].

Використовуючи для побудови своєї системи влади і власності фразеологію революційного марксисту, В. Ленін безпідставно погодився з умоглядним твердженням Маркса про те, що товарно-грошові відносини і вільний ринок відмиратимуть уже на першій фазі комунізму, тобто при комуністичній соціалізації. Звідси походили його спроби замінити вільний ринок безпосереднім розподілом матеріальних благ державою.

Ці спроби принесли багато жертв населенню країни під час здійснюваного Ленінін у 1918–1920 рр. комуністичного штурму. Коли штурм призвів до глибокої політичної кризи і майже цілковитого економічного колапсу, верховний вождь більшовиків оголосив попередню політику «воєнним комунізмом», тобто комунізмом, нав'язаним громадянською війною та іноземною військовою інтервенцією, після чого перейшов до іншої економічної політики.

Нова економічна політика визнавала об'єктивну реальність товарно-грошових відносин та вільного ринку і допускала приватне підприємництво, але орієнтувала державу на боротьбу з ним за принципом «хто кого». Радянська держава повинна була засвоїти капіталістичні методи господарювання, щоб у перспективі знищити всі форми і прояви приватного підприємництва у вигляді виробництва або розподілу матеріальних благ та послуг. У сталінські і постсталінські часи приватне виробництво товарів широкого вжитку існувало лише в нелегальному вигляді під прикриттям чиновників-корупціонерів. Легально існували тільки колгоспні базари (необхідність яких виявилася після того, коли суцільна колективізація під тиском селян була здійснена у вигляді артілей, а не комун), а також комісійні магазини і міські «товчки» (рос. мовою – «толкучки») з купівлею-продажем вживаних речей або товарів, ввезених громадянами з-за кордону законним шляхом.

Неконтрольовані державою прояви приватної ініціативи зустрічали гостру відсіч. За спекуляції з валютою («фарцовку», як тоді казали) **Ян Рокотов** і **Владислав Файбишенко** в 1961 р. були розстріляні. Старші за віком громадяни пам'ятають, як міліція ганяла у підземних переходах бабусь, які продавали квіти. Радянська держава непохитно захищала так звану «загальнонародну», а насправді передану в ленінсько-сталінські часи у володіння і розпорядження партійної верхівки власність на засоби виробництва. Після розвалу Радянського Союзу в 1991 році зникнення політбюро ЦК КПРС «загальнонародна» власність перетворилася на нічийну і розтягалася спритними ділками – новоявленими олігархами. Тим часом трудові колективи з тривогою і надією оглядалися навкруги: хто ж їм тепер виплачуватиме заробітну плату?

Горизонтальні, тобто незалежні від центру зв'язки в радянському суспільстві були ліквідовані або вертикалізовані. Принцип «демократичного централізму» з безумовною підпорядкованістю нижчих ланок вищим, на якому будувалася партія більшовиків, поширився на всі існуючі в суспільстві структури. Тим самим зникло незалежне від влади громадянське суспільство, елементи якого розвивалися ще в самодержавній Росії.

Ленінська держава-комуна не височіла над суспільством, як інші держави, а вторгалася в нього усіма своїми інститутами – політичними, безпековими, економічними, громадськими, культурними. По суті, держава перекинула в товщу суспільства свій кістяк, тим самим створена Леніним система влади призвела до появи небаченого в державотворенні феномену: державосуспільства.

Зосередження всієї власності на засоби виробництва на вершині влади перетворювало державу-комуна на сукупного підприємця. Така держава об'єктивно не могла функціонувати без реальної участі в економічному житті трудових колективів. Тому суспільство увійшло в систему влади, набуваючи в ній вагомий розпорядчий або контролюючий функції. Десятки мільйонів людей праці ставали її позаштатними функціонерами, хоча залишалися безправними перед реальним сувереном – вождями більшовизму.

Кожний радянський громадянин опинявся віч-на-віч з державним монстром, який тримав його, як і все суспільство, в політичній, економічній, ідеологічній, інформаційній, освітній і культурній залежності. Тих, хто мав мужність відкрито протистояти йому, ув'язнювали або винищували. Ті, хто не наважувався на виступ, приховували свою опозицію, не шукаючи підтримки з боку однопідумців, щоб не потрапити в поле зору державної безпеки. Вражаючим прикладом такої поведінки є свідки Голодомору в Україні, які не наважувалися розповісти власним дітям про пережите. А вже згадувати про цей голод заборонялося аж до грудня 1987 р. Покоління, народжені в Радянському Союзі, виховувалися в душі відданості владі.

Володіючи матеріальними і людськими ресурсами величезної країни, вожді більшовиків спромоглися після Другої світової війни перетворити Радянський Союз на наддержаву, існуванню якої не могли зашкодити ні зовнішні, ні внутрішні сили. Проте директивна економіка наддержави не змогла вписатися у новий етап науково-технічної революції, яка з наростаючою силою охоплювала провідні країни. Будучи неспроможним відповідати викликам часу, Радянський Союз розвалився в процесі

реформ. Перебудовні реформи виявилися руйнівними для нього.

Пострадянська Росія мала можливість розв'язати шляхом реформ проблеми, які спричинили розпад СРСР. Однак вона пішла найпростішим шляхом реалізації енергоспоживачів та інших природних багатств на зовнішньому ринку. Держава, яка виховала суспільство за тоталітарними стандартами, зникла, але випестоване нею суспільство залишилося. Уламки тоталітарних інститутів, які зберігалися в демократичній Росії, знайшли в її населенні ґрунт для свого повноцінного відродження. Внаслідок цього в країні відродилася в своїх головних рисах система рашизму.

У сучасному світі існують три розвинені цивілізації, які принципово відмінні одна від одної. Родоначальниками євроатлантичної цивілізації є багато мислителів, починаючи з афінського архонта **Солона** (VI ст. до н.е.). До цієї когорти входить і К. Маркс, інтелектуальний доробок якого не обмежувався «Маніфестом Комуністичної партії». Родоначальником мусульманської цивілізації є одна людина – **Мухаммед** (VII ст.). Родоначальником цивілізації, яку безпідставно називають «комуністичною», є В. Ленін.

Завершуючи тему, слід замислитися, наскільки ленінсько-сталінський рашизм пов'язаний з комуністичним Китаєм. Можна не сумніватися в тому, що китайський політичний режим скопійований з російського зразка. Однак основоположною рисою рашизму була зануреність в народну товщу, внаслідок чого утворювався феномен *державосуспільства*. Натомість китайський режим підносилося, як всі інші держави, над своїм «глибинним народом», що перебував під впливом кількатисячолітньої традиції шанування заповідей **Конфуція** (V ст. до н.е.). Тому процес декомунізації рашизму варто поширити і на китайську державотворчу практику. ■

Література

1. Маркс К. і Енгельс Ф. Твори. Т. 4. С. 422.
2. Там само. С. 429.
3. Там само. Т. 20. С. 275.
4. Там само. Т. 20. С. 275.
5. Там само. Т. 18. С. 151.
6. Там само. Т. 19. С. 21.
7. Там само. Т. 23. С. 12.
8. Anderson Benedikt. Imagined Communities. London, New York, 1983, 1991. Друге видання – українською мовою (К., 2001. 272 с.).
9. Бакунін М.А. Філософія, соціологія, політика. М., 1989. С. 482.
10. Пайпс Річард. Русская революция. Часть вторая. М., 1994. С. 7. Переклад з англійської. Перше видання: New York, 1990.
11. Сервіс Роберт. Товариші. Комунізм: світова історія. К., 2012. С. 79.
12. Ленін В.І. Повне зібрання творів. Т. 38. С. 420.
13. Там само. Т. 12. С. 56, 57.
14. Красная новь. (Москва). 1922. Кн.6 (ноябрь–декабрь). С. 196.
15. Сервіс Роберт. Товариші. Комунізм: світова історія. С. 88.
16. Пайпс Річард. Россия при большевиках. М., 1997. С. 595.
17. Каутський Карл. Тероризм і комунізм. Перевод с немецкого. Берлин, 1919. С. 225–226.